

Сямейнае чытанне фарміруе нацыянальную ідэнтычнасць і жыццёвыя каштоўнасці вучняў

Як пашырыць выхаваўчыя магчымасці прадмета
«Беларуская літаратура»

А. Я. Панкратава,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай катэгорыі
СШ № 20 г. Оршы

Шляхі павышэння цікавасці вучняў да самастойнага чытання твораў сучасных беларускіх аўтараў, роля чытання ў фарміраванні нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці і жыццёвых каштоўнасцей падлеткаў, асаблівасці арганізацыі сямейнага чытання як сродку фарміравання нацыянальнай і гендарнай культуры вучняў на ма-

тэрыяле твораў сучаснай беларускай прозы – такое праблемнае кола прапанаванага артыкула.

Чытацкія прыярытэты старшакласнікаў

У сувязі з абнаўленнем у апошнія гады зместу літаратурнай адукацыі асаблівае значэнне набывае аптымізацыя падыходаў да выкладання сучаснай беларускай літаратуры, што ў першую чаргу звязана з агульнай тэндэнцыяй зніжэння цікавасці старшакласнікаў да чытання. Між тым галоўнай мэтай выкладання прадмета «Беларуская літаратура» з’яўляецца фарміраванне гарманічнай асобы, інтэлектуальна развітой, здольнай усведамляць ролю маралі, этыкі ў асабістым і грамадскім жыцці, адчуваць і ацэньваць прыгожае.*

У сувязі з гэтым узнікаюць пытанні: як заахоціць старшакласнікаў да чытання беларускай літаратуры? Як рэалізаваць выхаваўчы патэнцыял беларускай літаратуры ў фарміраванні нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці і жыццёвых каштоўнасцей старшакласніка?

Вынікі даследавання чытацкіх прыярытэтаў навучэнцаў паказалі, што вучні 9–11 класаў

чытаюць творы беларускіх пісьменнікаў, але выключна ў межах вучэбнай праграмы. Толькі 10 вучняў са 143 адзначылі сярод прачытаных беларускамоўных кнігі, вывучэнне якіх не прадугледжана вучэбнай праграмай. Сярод іх творы В. Быкава, «Прынцэса з тусоўкі» Я. Хвалея, «У вайны не жаночае аблічча» С. Алексіевіч, «Сем камянёў» А. Шэйна. Але ў той жа час 82 старшакласнікі адзначылі, што іх цікавасць да беларускай літаратуры залежыць ад зместу і тэматыкі твора [2]. З гэтага вынікае, што патрабуюцца дадатковыя меры для заахвочвання старшакласнікаў да чытання твораў сучаснай беларускай літаратуры. І адной з такіх мер, прычым зусім арганічнай і надзвычай прадуктыўнай, магло б стаць сямейнае чытанне.

Дзейсны спосаб сацыялізацыі

Гісторыя сямейнага чытання бярэ свой пачатак у далёкім мінулым. Ужо ў такіх пісьмовых крыніцах, як «Павучанне князя Уладзіміра Мамаха дзесям» і «Дамастрой», утрымліваюцца

* Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: adu.by/wp-content/uploads/2014/.../Koncept_Bel_Mova.doc – Дата доступу: 10.02.2017.

указанні па організації сямейнага чытання. Звесткі, што сведчаць пра выхаваўчы плён сямейных чытанняў, пра звычку прадстаўнікоў старэйшага і малодшага пакалення збірацца разам і чытаць апублікаваныя ў літаратурных часопісах творы, можна знайсці ў мемуарнай спадчыне М. С. Ляскова, А. П. Чэхава, І. А. Буніна, А. І. Купрына [4].

Тэма сямейнага чытання як спецыфічнай формы выхавання распрацавана таксама і ў сучаснай педагогіцы (І. А. Зеткіна, А. А. Нікалаева, А. С. Паўлава).

Паняцце «сямейнае чытанне» лічыцца агульнапрынятым і таму амаль нідзе дакладна не вызначаецца. Думаецца, гэтае паняцце можа быць прадстаўлена наступным чынам: **сямейнае чытанне – гэта мэтанакіраваны бесперапынны псіхалага-педагагічны працэс сумеснага чытання дзяцей і бацькоў з наступным абмеркаваннем літаратурнага твора; гэта размова бацькоў з дзецьмі аб маральнасці, заахвочвальным стымулам для якой з’яўляецца сумеснае даследаванне літаратурнага твора.**

У айчынным педагогіцы праблема сямейнага чытання разглядаецца ў асноўным у рамках функцыянавання бібліятэк і развіцця духоўнай сферы малодшых школьнікаў сродкамі сямейнага выхавання. Пытанне ж сямейнага чытання як сродку фарміравання нацыянальнай і духоўнай культуры старшакласнікаў, іх жыццёвых каштоўнасцей (з пункту гледжання падрыхтоўкі да самастойнага жыцця) не даследавана зусім.

Так, сямейнае чытанне найбольш актуальнае для выхавання вучняў 1–4 класаў, але, паводле праведзенага аўтарам апытання вучняў 9–11 класаў, 37,48 % старшакласнікаў адзначаюць, што хацелі б, каб сямейнае чытанне стала традыцыяй у іх доме. І гэта зразумела. У выніку каментарыяў дарослага, больш вопытнага чалавека падлеткі пачынаюць разумець законы жыцця грамадства, глыбей пранікаюць у свет чалавечых пачуццяў і ўзаемаадносін, у тым ліку гендарных. Апошнія асабліва актуальна для бацькоў старшакласнікаў, якія далёка не заўсёды гатовы свабодна выносіць на абмеркаванне са сваімі дзецьмі інтымныя, «нязручныя» пытанні.

Між тым, згодна з прынцыпам сістэмнасці маральнага выхавання, істотным яго элементам з’яўляецца фарміраванне ў вучняў гатоўнасці да ўдасканалення асобных адносін, якія грунтуюцца на засвоеным маральных каштоўнасцях. Да спецыфічных метадаў такога выхавання належыць метады ідэнтыфікацыі з людзьмі, якія

трапілі ў цяжкія абставіны, прагназаванне эмацыянальных станаў іншых людзей, метады вырашэння жыццёвых задач у святле маральных прынцыпаў [3]. Але, рэгулярна абмяркоўваючы поспехі сваіх дзяцей у школе, настойліва павучаючы клапаціцца аб уласным здароўі, добра вучыцца, бацькі, як правіла, не знаходзяць магчымасці для абмеркавання з маладымі людзьмі таго галоўнага, ад чаго будзе залежаць гармонія іх жыцця, іх асабістае шчасце. Што такое каханне, як маладыя людзі яго сабе ўяўляюць? Якім бачаць свайго будучага партнёра? Якімі бачаць свае ўзаемаадносінны з ім? Адсутнасць у выпускнікоў школы дастаткова поўных уяўленняў пра разнастайнасць кампанентаў шчасця, шляхоў яго дасягнення і, у выніку, пра сродкі пераадолення асобных жыццёвых праблем можа стаць прычынай адчужанасці ад людзей, ад грамадскіх інтарэсаў, прычынай неапраўданай растраты душэўных сіл, калі руйнуюцца планы, звязаныя з нейкім адным бокам шчасця [3]. Для фарміравання такіх уяўленняў неабходна наладжваць канструктыўны дыялог. Пачаткам шчырай размовы і можа стаць сямейнае чытанне мастацкай літаратуры – правераны часам сродак зносін са светам, з блізкімі людзьмі, сродак фарміравання духоўнай культуры вучняў. Ён дапамагае ўсталяваць кантакт паміж дзецьмі і дарослымі, спрыяе фарміраванню жыццёвых каштоўнасцей, вучыць спраўляцца з праблемамі юнацкага ўзросту. Акрамя таго, сямейнае чытанне менавіта сучаснай літаратуры – гэта адзін са спосабаў сацыялізацыі старшакласнікаў, бо дае магчымасць абмеркаваць у коле сям’і пэўную сацыяльную з’яву ці канкрэтную падзею на аснове мастацкага твора.

✎ **Інтэрактыўны бацькоўскі сход**

Разам з прызнаннем бяспрэчнай выхаваўчай эфектыўнасці сямейнага чытання варта адзначыць, што не кожная сям’я гатова да такой формы далучэння дзяцей да кнігі. Для таго каб размова па выніках сумеснага абмеркавання той або іншай кнігі атрымалася шчырай і плённай, неабходна, каб у сям’і панавала асобая атмасфера даверу, каб ва ўсіх яе членаў былі настрой, жаданне і час для абмену сваімі думкамі і пачуццямі.

Пачаткам для ўсталявання традыцыі сямейнага чытання можа стаць інтэрактыўны бацькоўскі сход, падрыхтаваны ў форме гадзіны сямейнага чытання. Такі інтэрактыўны сход, прысвечаны цікавай падлеткамі праблеме гендарных адносін, быў праведзены аўтарам артыкула з бацькамі і вучнямі 11 класа СШ № 20

г. Оршы ў межах бацькоўскай суботы (поўны варыянт інтэрактыўнага бацькоўскага сходу ў форме сямейнага чытання «Гендарныя адносіны. Уяўленні і рэальнасць» прадстаўлены на сайце часопіса www.n-asveta.by/dadatki/asambleya/2017/pankratava.pdf). Для чытання і абмеркавання было абрана апавяданне Людмілы Рублеўскай «Жалезная Кнопка» [4].

Для правядзення інтэрактыўнага бацькоўскага сходу неабходны наступныя **ўмовы**:

- ❑ актуальнасць і для вучняў, і для іх законных прадстаўнікоў прапанаванай да абмеркавання маральна-філасофскай тэмы, разуменне якой фарміруецца сродкамі сямейнага выхавання (у дадзеным выпадку тэма гендарных узаемаадносін);
- ❑ невялікі памер мастацкага твора;
- ❑ прысутнасць школьнага псіхолога для кампетэнтнага аналізу праблемы;
- ❑ зручны для ўдзельнікаў час.

Задачы бацькоўскага сходу:

- ❑ павысіць цікавасць вучняў і іх бацькоў да сучаснай беларускай літаратуры;
- ❑ спрыяць фарміраванню нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці;
- ❑ садзейнічаць фарміраванню жыццёвых каштоўнасцей вучняў у рэчышчы гендарнага падыходу;
- ❑ пашырыць выхаваўчыя магчымасці вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура».

Задача фарміравання жыццёвых каштоўнасцей у рэчышчы гендарнага падыходу патрабавала стварэння настаўнікам умоў для індывідуальнага мадэлявання вучнямі і іх бацькамі канкрэтнай жыццёвай сітуацыі любоўнага трохкутніка і яе інтэрпрэтацыі ў адпаведнасці са сваімі асабістымі ўяўленнямі пра законы ўсталявання адносін паміж закаханымі людзьмі. У сувязі з гэтым аналіз мастацкага твора ажыццяўляўся праз асэнсаванае чытанне, якое рэалізуецца з дапамогай наступных прыёмаў:

- ❑ мэтавая устаноўка настаўніка перад чытаннем літаратурнага твора;
- ❑ прагнознае чытанне тэксту (антыцыпацыя);
- ❑ апераджальная лексічная праца;
- ❑ эўрыстычныя пытанні [5].

Сутнасць антыцыпацыі заключаецца ў прагназаванні тэндэнцый развіцця падзей, іх верагодных сувязей і адносін у перспектыве. Падчас прагнознага чытання тэксту пасля пэўных структурных частак твора робяцца прыпынкі («абрывы»), і слухачам прапануецца ахарактарызаваць мастацкі вообраз або інтэрпрэтаваць сюжэтную сітуацыю,

прагназуючы сваё ўласнае развіццё падзей [6]. Антыцыпацыя істотна павышае ўсвядомленасць і актыўнасць вучняў пры азнаямленні з новым творам, спалучае яго з развіццём мыслення, прымушае чытача стаць актыўным сааўтарам пісьменніка, падмае вучня на пазіцыю суб'екта чытацкай дзейнасці, які актыўна і свядома ўдзельнічае ў працэсе чытання, дазваляе прадбачыць ці аперэджваць падзеі сюжэта, выкарыстоўваючы назапашаны вопыт. Такое прагназаванне сюжэта, абмеркаванне заканамернасцей чалавечых учынкаў і іх наступстваў на прыкладзе актуальнай для вучняў тэмы спрыяе мадэляванню маладымі людзьмі ўласнай жыццёвай пазіцыі, што і складае выхаваўчую сутнасць сямейнага чытання. Прыклад.

Настаўнік пачынае чытаць твор: *У тых часы я захаплялася постімпрэсіяністамі... – І наперадзе – цудоўныя пяць гадоў у гэтым цудоўным горадзе!*

Абмеркаванне. Што вы даведаліся пра гераіню апавядання? Натуральна, што ва ўмовах студэнцкага жыцця ў вас таксама з'явіцца новыя знаёмыя, сябры. Як вы ўяўляеце сабе свайго сябра, суседа па пакоі ў інтэрнаце? Якімі станоўчымі і адмоўнымі якасцямі ён можа валодаць? Якой магла б быць суседка нашай гераіні?

Эпізод знаёмства з Рыткай: *Я доўга не магла знайсці добрую суседку па інтэрнацкім пакоі... – Таму час ад часу мае начныя «экзерсісы» перарываліся яе пранізлівымі мацюкамі сапраўды майстэрскага выканання.*

Абмеркаванне. Якое ваша ўражанне ад Рыткі? Гэта станоўчая ці адмоўная гераіня? Чаму? Што яднае і розніць Вольгу і Рытку? Ці могуць яны стаць сяброўкамі? Як могуць скласціся адносіны нашых гераінь?

Эпізод знаёмства галоўнай гераіні Вольгі з Ігарам: *Тая зіма была надзвычай суровая... – Але сляды старога запісу ўсё-ткі захаваўся, і цяпер, паступова і неадольна, ён праступаў з-пад пазнейшага.*

Абмеркаванне. Як, на вашу думку, паставіцца Рыта да адносін Вольгі і Ігара? Чаму вы так думаете?

Эпізод з апісаннем зайздрасці Рыткі: *Рытка-Жалезная Кнопка напачатку ставілася да майго новага знаёмства іранічна... – Гэта ўспрымалася як належнае, хіба што інтэрнатаўская выхавацелька, з якой час ад часу мы сутыкаліся на калідоры, адпускала абавязковую рэпліку наконт таго, што «швэндаюцца тут усякія», ды тлумачэнні, хто канкрэтна швэндаецца...*

Абмеркаванне. Чым можа скончыцца негатыўнае стаўленне Рыты да адносін Вольгі і Ігара?

Эпізод ад'езду Ігара: *У сакавіку Ігар сказаў: «Прапаноўваюць мне добры заробак». – Калі Рытка паспела з ім пазнаёміцца?*

Абмеркаванне. Звычайна закаханыя не хочучь развітвацца, ацэньваюць расстанне як няшчасце, повад для суму. Вы так лічыце? Мяркуючы па адносінах Вольгі і Ігара, да чаго можа прывесці гэтае расстанне? Прапануйце вашы варыянты далейшага разгортвання падзей.

Эпізод, калі Вольга даведваецца пра здраду і хваробу Ігара: *Вядома, мне карцела даведацца, што піша Віктар і ці згадвае Ігара... – А калі прыслухацца...*

Абмеркаванне. Што б вы зрабілі ў дадзенай сітуацыі на месцы Вольгі? Як у дадзенай сітуацыі паступіць Вольга? Прапануйце вашы варыянты далейшага разгортвання падзей.

Эпізод прыняцця Вольгай рашэння падтрымаць Ігара, нягледзячы ні на што: *Паступова мае думкі скіраваліся на самога Ігара... – Я, адчуваючы, што шчокі мае палаюць, пасунулася да драўляных адкідных, як у старых кінатэатрах, крэслаў...*

Абмеркаванне. Чаму Вольга робіць менавіта так? Вы падтрымліваеце яе рашэнне? Змадэліруйце сітуацыю сустрэчы закаханых.

Эпізод сустрэчы Вольгі і Ігара ў скурвендыспансеры: *З другога канца калідора да мяне дыбаў Ігар. Нейкі разгублены, з няпэўнаю ўсмешкаю на вуснах, а ў руцэ – поўная авоська. – У холе скурвендыспансера, пад падазронымі позіркамі пахмурнай рэгістратаркі і знерваных наведнікаў мы абдымаліся, як шалёныя, плакалі ад шчасця, нібыта ўратаваліся ад смяротнай небяспекі, нібыта ўбачыліся пасля доўгага-доўгага і безнадзейнага расстання...*

Абмеркаванне. Як могуць скласціся далейшыя адносіны паміж Вольгай – Ігарам – Рыткай? Па логіцы Вольга з Рыткай павінны застацца ворагамі. А па законах чалавечых адносін?

Развязка сюжэта апавядання: *Ніякай злосці на Жалезную Кнопку не было – гэта ж дзякуючы ёй мы перажылі такія цудоўныя хвіліны... (да канца апавядання).*

Абмеркаванне тэмы юнацкага кахання, гендарных адносін, спадарожных ім тэм зайздрасці і сяброўства (уяўнага і сапраўднага) у выніку прачытання твора адбываецца ў форме з'ўрыстычнай гутаркі: вучні выказваюць свае варыянты інтэрпрэтацыі сюжэта, бацькі раскажваюць пра ўласныя жыццёвыя сітуацыі, дзеляцца вопытам рашэння канфліктных сітуацый. Гутарка не толькі збліжае бацькоў і дзяцей, але і аказвае вялікі ўплыў на фарміраванне маральных якасцей падлеткаў.

У час рэфлексіі настаўнік просіць удзельнікаў бацькоўскага сходу пісьмова сфармуляваць (у выніку мазгавога штурму) адказ на ключавое пытанне: якія нормы экалогіі чалавечых адносін дазволілі галоўным героям пабудаваць гарманічныя адносіны? (*Чалавечнасць; сапраўднае каханне; выхаванасць; правільнае стаўленне да сітуацыі; не толькі каханне, але і сяброўства; агульныя інтарэсы; давер; самадастатковасць; удзячнасць.*)

Такім чынам, форма інтэрактыўнага бацькоўскага сходу можа служыць узорам канстрування і арганізацыі сямейнага чытання як сродку фарміравання нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці і жыццёвых каштоўнасцей вучняў на старшай ступені навучання, што вельмі актуальна ва ўмовах актыўнага фарміравання іх асабістай сістэмы каштоўнасцей адносін да жыцця, працэсу самаўсведамлення і духоўнага станаўлення.

ЛІТАРАТУРА

1. **Пастернак, Е. Б.** Подростковое чтение в динамике [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://pasternak-jane.livejournal.com>. – Дата доступу: 10.03.2017.
2. **Торхава, А. В.** Інавацыйныя падыходы да кіравання развіццём нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці суб'ектаў адукацыйнага працэсу ва ўмовах установы агульнай сярэдняй адукацыі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/handle/doc/19905> – Дата доступу: 01.02.2017.
3. **Гавриловец, К. В.** Воспитание человечности: кн. для учителя / К. В. Гавриловец. – Минск: Народная асвета, 1985. – С. 96.
4. **Рублеўская, Л. І.** Сэрца мармуровага анёла: аповесці, апавяданні / Л. І. Рублеўская. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2003. – С. 74–84.
5. **Праскаловіч, В. У.** Тэарэтыка-метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры: дыс. ... д-ра пед. навук: 13.00.02 / В. У. Праскаловіч. – Мінск, 2015. – 285 с.
6. **Лавлинский, С. П.** Технология литературного образования. Коммуникативно-деятельностный подход: учебное пособие / С. П. Лавлинский. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский Дом «ИНФРА-М», 2003.